

Posudek na disertační práci

PhDr. Tomáš Drs

Současná situace kultury sedmihradských Sasů v Rumunsku, Praha 2016

Vedoucí práce: prof. PhDr. Leoš Šatava, CSc.

Byla mi dána možnost, ohodnotit disertační práci PhDr. Tomáše Drse. Její téma považuji pro etnologický diskurz bádání za veskrze tradiční (sledování fenoménů konstrukce kolektivních identit, revitalizační procesy, konstrukce kolektivní paměti apod.) a lze říci, že tradiční, tj. jdoucí v klasických, ničím nepřekvapivých kolejích, je i přístup zpracování a samotný postup zpracování tématu. Což na jednu stranu napovídá, že v ní významnější kontroverze nenajdeme, na druhou stranu mám za to, že „tradiční“ uchopení tématu znemožnilo zásadně hlubší vhléd do studovaného fenoménu a možnost touto prací zásadněji přispět do obecnějších diskuzí oboru na poli studia menšin v Evropě. Z tohoto důvodu je text jakýmsi zrcadlem klidných vod českého rybníčku bádání na poli menšin, čímž tak možná byla propásnuta šance jeho hladinu alespoň trochu rozvířit originálnější pojatým přístupem jinak velmi zajímavého terénu.

Cílem doktoranda je představit současnou situaci národnostní menšiny sedmihradských Sasů v Rumunsku (resp. šířeji rumunských Němců, kteří tvoří druhou nejpočetnější etnickou menšinu v Rumunsku), kteří i přes konfesní rozdíly, kulturní odlišnosti a různé historické příběhy vyjednávají společně podmínky své existence v současném Rumunsku. Zdrojem poznání mu byly výzkumy ve vesnicích Birthälm, Malmkrog, Reichesdorf a Neudorf v hlavním regionu historického saského osídlení zvané *Altland*.

Chce tímto, a je dobré to zdůraznit - průkopnický - uvést téma sedmihradských Sasů a jiných skupin, vystupujících pod označením rumunští Němci, na scénu českého etnologického bádání. Tento fakt je nutno ocenit, protože je daná problematika fenoménem zřetelného významu i v rámci evropského kontextu jako takového – jednoduše proto, že zkoumané sociální skupiny tvoří početně výraznou menšinu na mapě Evropy.

Tento cíl se doktorand snažil naplnit opakovanými terénními výzkumy, aby tak mohl popsat a analyzovat problémy spjaté s rekonstruováním etnické identity společenství, a to včetně dalšího vytyčeného cíle - postihnouti transnacionální situace sedmihradských Sasů, generačních souvislostí předávání kulturní a komunikativní paměti (J. Assmann) společenství (např. s ohledem na konstruování vlastního dějinného příběhu), nebo jeho/jejích politických a revitalizačních aktivit.

Je tedy zřejmé, že ústředními kategoriemi práce, k nimž je text usouvztažen skrze teoretické uchopení tématu, jsou koncepce etnicity (v práci nejvíce reprezentovány odkazy na tradiční díla Eriksena nebo Andersona), transnacionalismu (opět tradičně známé a rozšířené práce Werbner atd.) či diskurz paměťových studií, v rámci něhož doktorand vychází z klasické linky ustavené „triumvirátem“ autorů Halbwachs – Assmann - Nora).

Co je na práci zřejmé, a co kvituji, je fakt, že autor rozhodně netrpěl nechtěl ponořit se do dlouhodobějšího terénního výzkumu „in situ“. Doktorand ostatně svůj zájem o studované sociální prostředí (realizoval výzkumy v letech 2011 – 2014) několikrát deklaruje (viz Úvod, *Cesta za sedmihradskými Sasy*).

Nejpozději od rozsáhlé kritiky „překlada“ poznatků antropologů/etnografů do textuální reprezentace (Marcus – Cushman 1982, Clifford – Marcus 1986), kdy se do popředí zájmu dostaly samotné jejich výstupy (etnografie), je potřeba reflektovat pozadí vzniku našich etnografií. Původnějším tak je nutné čtenáře seznámit s tím, co – tedy jaké teoretické, epistemologické, metodologické ukotvení -, a kdo (představení vlastní osoby) stojí za textem a dopomůže mu pochopit některé třeba i nevědomé podoby textu. To Drs činí v reflexi základního momentu antropologovy práce – jeho přítomnosti v sociálním poli jeho aktérů a svém přiznání, že svým aktérům „fandí“. Je to ostatně zřejmé i z toho, že hledá odpověď na otázku, zda je konec početně slabé národnostní menšiny sedmihradských Sasů nevyhnutelný, a jak tuto nevyhnutelnost vnímají jednotliví aktéři etnorevitalizačních procesů, a zároveň vyjadřuje víru, že saský element ze sedmihradského prostoru ve střednědobém horizontu nezmizí (s.16). Tento moment přiznání mi je sympatický, i když na druhou stranu možná až příliš práci ovlivnil v tom smyslu, že práci vede po dle mého názoru již dávno překonané tradiční cestě etnologického zkoumání ve smyslu, že „záchrana“ či uchování etnické minoritní identifikace je automaticky něco, co je „správné“ ba dokonce, čemu máme z pozic etnologie či sociální antropologie „fandit“. Hlubší sebereflexe vlastního vztahu k tématu a aktérům by práci tedy určitě i přes jisté náznaky v úvodní kapitole slušela.

V druhé kapitole podává historický přehled skupin rumunských Němců – tvořili je sedmihradští Sasové, Szátmárští Švábové, Němci z Banátské vrchoviny, Landleři, Zipseři, Němci z Bukoviny, z Dobrudži, v Moldavska a Valašska. Dvě historicky nejvýznamnější skupiny rumunských Němců tvoří sedmihradští Sasové a banátské Švábové. Jejich zastřešující politickou organizací je tzv. Demokratické fórum Němců v Rumunsku, koordinující společnou aktivitu a vystupování v politické i kulturní oblasti.

I když je historický příběh hlavní sledované skupiny sedmihradských Sasů v rámci problematiky formulování etnické identifikace důležitý a stojí na čelném místě v souvislosti s nositeli a znaky etnické identity, za výrazně redundantní považuji kapitolu III. *Historický příběh sedmihradských Sasů* věnovanou historickému vývoji sedmihradských Sasů (40 stran textu!), takže analytičtější pasáže práce najdeme až od s. 77 (IV. Etnicita sedmihradských Sasů), kde se zaměřil zejména na proměny sebepojetí a této skupiny v nově ustavovaném transnacionálním prostoru (mezi Němci v Rumunsku a do Německa navrátilivšími příslušníky menšiny). Ukazuje zde na základě dat získaných rozhovory s aktéry, že jejich etnické sebepojetí je ustavováno skrze vnímání kulturních odlišností oproti rumunské majoritě - svázanost se svou zemí, specifickou skupinovou historií, evangelickou náboženskou vírou a vlastní jazyk (*sächsisch*). Jejich identita je přitom svázána teritoriálně – zajímavým důsledkem je pak fakt, že se díky tomuto vymezují i proti tomu, že by byli pokládáni za „Němce“, jsou „jen“ německého původu. Fluidní charakter etnické identity dokládá skutečnost, že někteří sedmihradští Sasové při rozhovorech deklarují své němectví, ale v běžném životě se pod vlivem majoritní společnosti jednoznačně identifikují s rumunskou kulturou – **chybí mi vždy příklady – v jakých situacích? A proč tomu tak je? Co lze za touto situačností a fluiditou vysledovat? Jde o nějakou účelovou strategii?**

Stejně tak dle mého soudu chybí zásadnější postihnutí zajímavého fenoménu tzv. *sousedské odpovědnosti* (Nachbarschaft) skrze zúčastněné pozorování. **V průběhu obhajoby by se k této sociální praxi měl T. Drs šířeji vyjádřit skrze konkrétní vyzorované příklady. Jde o fenomén, který je charakteristický rovněž pro mladší generace sedmihradských Němců? Je tato ztrácející se praxe lokální solidarity nahrazena jinými projevy vzájemnosti? Pokud ano, jak se to v lokalitách projevuje? Existuje obdoba této praxe rovněž v městském prostředí?**

Důležitým znakem migrace sedmihradských Sasů (od s. 95), resp. jejich odlivu do Německa, je ustavení tzv. transnacionálního pole, které obecně funguje coby sociální prostor, kde hraniční kategorie „tady“ a „tam“ jsou volně překračovány coby nedůležité okolnosti prostorové distance. Teprve nyní práce částečně vstupuje spíše směrem k současným trendům na poli menšin - situačním identitám v proměňujícím se a prostupným světě toku informací, zboží, myšlenek či samotných lidí. Vazby na bývalý domov mezi emigranty nemizí. Podle doktoranda zpět putují lidé, rodinní příslušníci, dary nebo peníze, což stimuluje lokální rozvoj v domovských oblastech migrantů a vede k mezigenerační kulturní reprodukci.

Zde ale jako opravdu **závažný nedostatek** práce vidím fakt, že doktorand Drs realizoval svůj terénní výzkum pouze v jednom okraji zkoumaného transnacionálního pole ustaveného transnacionálními vazbami. Neustále jsem během čtení práce čekal, kdy bude podaná podobně zevrubná analýza rovněž i v rámci druhé části „třetího sociálního pole“, tj. mezi lidmi „v reemigraci“, v druhotné diaspoře v Německu. Předpokladem deklarovaného multi-sited v etnografii je zvládnutí výzkumu na několika plochách (fyzických či sémantických), ale během pročítání textu jsem nabyl dojem, že práce multi-sited výzkum nereprezentuje. Analýza ustavovaného deteritorializované pole vedoucí k novému identitárnímu rámci skupiny by přitom vedla k možná nejdůležitějším zjištěním, kterým doktorand mohl skutečně výrazněji přispět do debat nad současným „stavem“ menšin.

V rámci obhajoby práce by se k tomuto doktorand měl vyjádřit a reflektovat 1/do jaké míry tento moment oslabuje jím nabídnutou tezi formování transnacionální kolektivní identity a 2/ obhájit, proč nerealizoval výzkum i v prostoru Německa? Bez toho totiž bohužel jakékoliv závěry činěné směrem k postihnutí fenoménu transnacionalizace nelze pokládat za dostačující. Vnímám to pak jednak, za propásnutou šanci, druhak jako poměrně velký nedostatek práce.

Jelikož byla etnická skupina sedmihradských Sasů v druhé polovině 20. století vystavena silným migračním vlivům, které znamenaly její značné početní oslabení, je kromě faktu utváření transnacionálních forem vztahů nabíledni, že se skupina, resp. její elita, pokouší o revitalizaci vlastního sebepojetí, proto má své ústřední místo v práci kap. VIII. (Revitalizační snahy a jejich aktéři od s. 134) a IX. (Politický život sedmihradských Sasů), ve kterých doktorand zdařile identifikoval hlavní aktéry revitalizačních snah a formování politiky identity skupiny. Zde mi jen jako nadbytečná připadá kap. IX.3 a zejména pak IX.4 (Rozhovor s Hansem Kleinem, s. 163-168) – tyto pasáže patří spíše do přílohy – čtenář získává pocit, že zbytečně text rozměňují.

Pro konstruování etnické identity je základní komponentou představa sdíleného původu díky silnému historickému příběhu, který je tradován pomocí sdělovacích prostředků, odborné literatury nebo samotnými aktéry orálně. Doktorand se tak zákonitě dostává ke konstrukci paměti sedmihradských Sasů (s. 173), k čemuž mu slouží i životní příběhy sedmihradských Sasů, z nichž některé z nich v práci představuje.

Zde jako otázku do rozpravy navrhuji: co bylo klíčem k tomu, že uvedl právě tyto životní příběhy? Biografická metoda a jakýkoliv výzkum v narativním poli zkoumání je nutné vždy velmi pečlivě zdůvodnit. Tady mi faktor výběru těchto osob výrazně schází. Podkapitola XI.2 (Pohřební řeč věnovaná vzpomínce na Ottu Wagnera staršího) by rovněž neměla být součástí hlavního textu práce, ale její místo je v příloze práce. Ta by si rovněž zasloužila daleko pečlivější zpracování. Dle mého názoru není dostatečná.

Jazyk práce

Úroveň jazykového, resp. písemného projevu je na úrovni vyžadované odbornou komunitou, splňuje veškeré nároky vědecké práce, čemuž přispívá i jasně formulované teze bez

zbytečných jazykových příkras a bez zjevných jazykových chyb (těch je v práci minimum, stejně jako překlepů).

Práce se zdroji

T. Drs sice dostatečně zohlednil odbornou literaturu a prameny (zde s drobnou výtkou, že se podle mého názoru málo opřel o cenné materiály, které s etnografickým výzkumem a kolekcí pestrých dat souvisí – zejm. tzv. *egodokumenty*), které se vztahují přímo ke zkoumané teritoriální provenienci, ale domnívám se, že by práci výrazně prospělo, kdyby se opřel a zejména kriticky pracoval s nepřeberným množstvím odborných textů, které se k fenoménům konstrukce kolektivních identit váží. Domnívám se totiž, že hlubší seznámení se s texty, které v teoretické rovině naznačené fenomény řeší, by práci jednoznačně prospělo. Tuto kritiku směřuji k faktu, že teoretická reflexe tématu se mi nezdá jako zcela dostatečná – text velmi málo, resp. vůbec s uvedenými odkazovanými autory nediskutuje. Měl jsem proto při čtení velmi často dojem, že základní a velmi známá díla „zasloužených“ autorit oboru slouží pouze k jakémusi dokreslení či ilustraci popisovaného, nikoli k hlubší analýze. Doktorand tak dle mého soudu zcela nevyužil možnost efektivně skloubit ústřední momenty vědecké práce – empirii s teorií. Již od Kanta totiž víme, že teorie bez dat (empirie) jsou prázdné a empirie bez teoretického zakotvení zase slepá.

Zásadní metodologická výtka

Největší koncepční či metodologická výtka k práci, ke které se doktorand musí vyjádřit, jsem si nechal na závěr. Je spojena s faktem takřka zcela absentujícího etnografického zúčastněného pozorování (i když jej doktorand coby užitou metodu deklaruje). Text zkrátka celkově působí tak, jakoby vůbec z pozorování neprofitoval a poznatky z něj by byly situačně formou příkladů prezentovány jako evidence popsaného – výzkum přeci není možné postavit jen na rozhovorech a dotazníkovém šetření a pak k němu „přilepit“ (takto to opravdu na čtenáře působí) jakoby nutnou kapitolu pracující biografickou metodou. Jaké místo tedy pro něj ve výzkumu mělo zúčastněné pozorování a proč jeho poznatky daleko více v práci nezohlednil? Práce by pak mohla působit daleko živěji a plastičtěji, kdyby byla daleko více ilustrována vypořizovanými akty setkání s realitou zkoumaného prostředí, jeho každodenností a zejména jejich reflexí.

Závěrem

Disertaci i přes výše uvedené výhrady (z nichž některé jsou poměrně zásadního charakteru) doporučuji k obhajobě, protože hlavní cíl práce, tedy uvedení tématu sedmihradských Sasů a jiných skupin, vystupujících pod označením rumunští Němci, na scénu českého etnologického bádání, se doktorandovi přeci jen podařilo.

Stupeň klasifikace: **prospěl**

Práce jinak **splňuje požadavky standardně kladené na disertační práce**. Na základě toho navrhuji, pokud obhajoba práce proběhne úspěšně, aby byl PhDr. Drsovi přiznán vědecko-akademický titul Ph.D.

V Brně 22. 4. 2016

Mgr. Michal Pavlásek, Ph.D.
Etnologický ústav AV ČR, v.v.i.